

R. Geel, *Niemand is meester geboren. Geschiedenis van het Nederlandse schrijfvaardigheids- onderwijs in de 19de en 20ste eeuw* (Muiderberg: Coutinho, 1989, 291 blz., f39,50, ISBN 90 6283 753 0).

Hoe heeft men in de afgelopen 150 jaar aan kinderen de kunst bijgebracht om hun gedachten behoorlijk op papier te zetten? Daar gaat dit boek over. Toen ik het begon te lezen moest ik denken aan de tijd dat onbeschreven papier, vergezeld van opstelonderwerpen, onverbiddelijk mijn denken tot stilstand bracht. De regels om correct te schrijven had ik dan wel onder de knie gekregen, maar de lust en de durf waren tijdens het leerproces verdwenen.

Dat schrijven een moeizaam proces kan zijn weet Geel ook. In het literatuuroverzicht zie ik dat hij handleidingen schreef met titels als 'Wat opstel schrijvers moeten weten' en 'Hoe zet ik mijn gedachten op papier'; ook heeft hij in een aantal artikelen blijk gegeven van zijn belangstelling voor het stelonderwijs. De hier besproken historische studie begint met een uiteenzetting over het schrijfproces en de verschillende vaardigheden die daarbij ontwikkeld moeten worden; in het daaropvolgend historisch overzicht kon Geel daarop terugvallen, zodat wij steeds vernemen welke van die vaardigheden veel, welke weinig of geen aandacht kregen. Voor dit onderzoek heeft hij behalve de onderwijsbladen en enkele standaardwerken vooral stelmethodes en schoolboeken bestudeerd, die hij bijna alle heeft kunnen achterhalen. Zijn boek is daarmee tot een soort ideeëngeschiedenis van het stelonderwijs geworden.

De vele analyses van de in het algemeen chronologisch gepresenteerde stelmethodes werken op den duur wat vermoeiend, maar Geel heeft wel door verwijzingen en dooreen overzichtelijke indeling van de stof onderlinge verbanden laten zien. Als algemeen kenmerk constateert hij een zekere starheid. Er werd vooral aandacht geschonken aan het goed leren formuleren, maar weinig aan andere vaardigheden. Zo valt het op hoe weinig men het tot in de twintigste eeuw aan de kinderen overliet om zelf hun stof te kiezen. Die werd voorgekauwd in verhaaltjes die ze moesten navertellen, in platenseries, of in een zeer strak geformuleerde opdracht. In het laatste kwart van de negentiende eeuw bracht de zogenaamde Nieuwe Richting daar wel wat verandering in, omdat volgens haar aanhangers kinderen juist wel van hun eigen ervaring moesten uitgaan en liefst ook spreektaal en geen schrijftaal moesten gebruiken. De traditionele methodes bleven echter bestaan. De vraag komt dan op hoe sterk de traditie bleef doorwerken en Geel deed daarom een onderzoek naar verkoopcijfers, waarvan hij het resultaat voor een deel in een bijlage weergeeft. Zijn indruk is dat vernieuwingen niet veel aftrek vonden; de traditionele methodes beleefden herdruk op herdruk, terwijl bijvoorbeeld een vernieuwende methode uit 1929 blijkens de verkoopcijfers het niet goed deed.

Hoewel er met dit onderzoek heel wat werk is verzet en het resultaat daarvan helder en overzichtelijk op papier is gezet, zou ik Geels werk toch niet een *Geschiedenis van het schrijfvaardigheidsonderwijs* willen noemen, maar eerder een 'Bijdrage' tot die geschiedenis. Enkele onderzoeksvelden zijn nog vrijwel braak gebleven. Zo zou ik wel iets meer willen weten over de wordingsgeschiedenis van het stelonderwijs op de lagere scholen, dat immers vóór de onderwijshervormingen rond 1800 niet bestond, zodat men moest werken zonder methodes en met onderwijzers die in deze materie niet waren opgeleid. Ook de verbanden met het buitenland — Geel noemt Duitsland — zouden meer uitgediept kunnen worden. En dan de praktijk. Dat daarover onvoldoende gevens zijn constateert de auteur herhaaldelijk. Hij heeft het bijvoorbeeld over onderwijzers die weinig opstellen laten maken omdat het corrigeren teveel tijd kost, en anderen die niet of nauwelijks corrigeren, maar wel vaak een opdracht geven tot het maken van een opstel, omdat zij vinden datje schrijven moet leren door het veel te doen. Geel heeft wel

degelijk oog gehad voor de praktijk, maar heeft daarover weinig kunnen vinden in de door hem geraadpleegde literatuur en dat is hem niet aan te rekenen.

Toch vraag ik mij af of een onderzoek in archieven geen antwoord zou kunnen geven op sommige in dit werk wel gestelde maar niet opgeloste vragen. Ik denk dan aan een systematisch onderzoek van de inspectieverslagen van schoolopzieners en het raadplegen van archieven van scholen, waar misschien nog schoolwerk in bewaard bleef. Een dergelijk onderzoek is erg arbeidsintensief en ik begrijp heel goed dat Geel de praktijk van het stelonderwijs daarom niet heeft kunnen behandelen. Maar zijn bijdrage is echter wel een stimulans en een leidraad voor verder onderzoek geworden.

E. P. de Booy

D. van Lente, *Techniek en ideologie. Opvattingen over de maatschappelijke betekenis van technische vernieuwingen in Nederland, 1850-1920* (Dissertatie Rotterdam 1988; Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1988, vi + 230 blz., f55,-, ISBN 90 6243 096 1).

Exact zeventig jaar geleden wilde machinefabrikant J. C. Dufour op zijn bedrijfsschool geschiedenis invoeren ten koste van de technische vakken. Dit is een alleraardigst detail uit D. van Lentes inventarisatie van de tussen 1850 en 1920 in Nederland levende ideeën, hoe de samenleving moest reageren op de introductie van nieuwe technieken. Techniek wordt in dit boek zeer breed opgevat; zij is identiek aan wat H. U. Wehler en anderen modernisering hebben genoemd. Het boek is evenwel meer dan een analyse van het denken over de gevolgen van techniek. Elders heeft de auteur technische ontwikkeling omschreven als 'een manier van politiek bedrijven ... We zouden zelfs willen stellen dat de techniek in onze samenleving het middel bij uitstek is om eigen doelstellingen te verwezenlijken'¹. *Techniek en ideologie* is ook een onderzoek naar de maakbaarheid van de technische samenleving.

Het boek valt uiteen in twee delen. In het eerste komen de opvattingen van de belangrijkste ideologische stromingen aan bod. Welke visie ontwikkelden de Nederlandse zuilen op de relatie techniek en maatschappij? De taak van het lager technisch onderwijs en de positie van de ambachtelijke nijverheid waren toentertijd thema's, die de stromingen gelegenheid boden zich te profileren in meer concrete beschouwingen. Hierover handelt het tweede deel.

Er bestaan interessante historische boeken over management-ideologieën of intellectuelen als dienaren van industriële machthebbers. Er zijn nauwelijks studies die de mentaliteit van een hele samenleving proberen te vatten. Dit boek laat zien, dat zulke geschiedschrijving kan leiden tot een waardevolle verbreding van het perspectief. Zo wordt in het debat over de industrialisering van Nederland even regelmatig als terloops gewezen op het belang van het kleinbedrijf en de middenstand. Tot de eerste wereldoorlog was meer dan de helft van de beroepsbevolking in de nijverheid te werk gesteld in bedrijven van minder dan tien personeelsleden. De daadwerkelijke aandacht van het historisch metier voor kleinbedrijf of middenstand staat geenszins in verhouding tot dit cijfer. De verkenning in dit boek is derhalve toe te juichen.

De schrijver is zo ambitieus ideologieën te willen analyseren als technieken om mensen te mobiliseren en veranderingen te bewerkstelligen. Heerste de opvatting dat techniek niet te beïnvloeden was of leverde de ideologie een bijdrage tot selectie van technieken mede vanuit de wenselijkheid van bepaalde maatschappelijke implicaties? Opmerkelijk is de stelling, dat de gereformeerde zuil de enige was die een eigen techniekfilosofie ontwikkelde. De omhelzing van